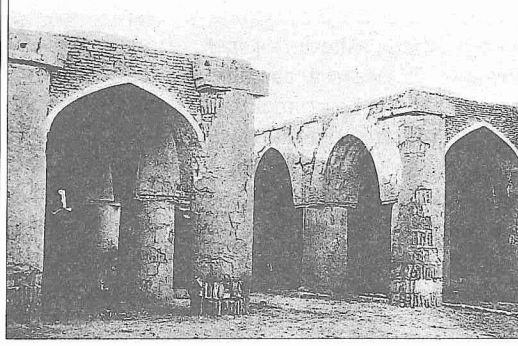
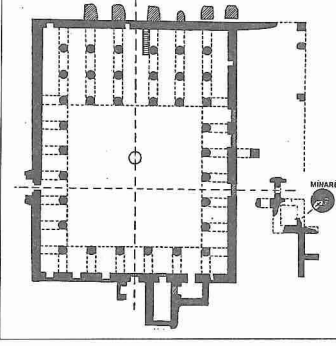

DAMGAN TÂRİHÂNE CAMİİ

Damgan Târihâne Camii'nin planı ile avlusundan bir görünüş - İran

etmişlerdir. Dolayısıyla bu caminin, Doğu İran ve özellikle Horasan civarında kısa sürede kaybolan Arap ve Abbâsî mevcudiyetinin en büyük temsilcisi olduğu söylenebilir.

Plan özellikleri bakımından Arap geleneğinde inşa edilen caminin üst teşkilâtı, Sâsânî mimari anlayışına daha fazla yakınlık göstermektedir. Ernevîler'in Bizans etkisindeki Suriye ve Doğu Akdeniz muhitiyle olan ilişkilerinin aksine Abbâsîler'in Sâsânî çevrelerine duydukları yakınlığı çok güzel biçimde aksettiren Târihâne Camii, planı ve inşa özellikleriyle dikkat çeken, tamamen süslemesiz, sade ve masif bir binadır. Planı basit bir düzene sahip olup bir avlu ile ana ibadet mekânından teşekkül eder. Üç taraftan revakların çevirdiği avlu ile irtibat halinde bulunan ana ibadet mekânı, ortadaki diğerlerinden daha geniş ve daha yüksek olan kible duvarına dik yedi neften meydana gelmiştir. Nefler, her birinde üçer tane bulunan tuğladan örülmüş yuvarlak-masif altı fil ayağı sırası üzerine oturan oval sivri kemerli tonozlarla örtülüdür. Sade görünüşlü mihrabın sağında, kenarları korkuluksuz basit bir merdivenden ibaret olan minber yer alır.

Selçuklular devrinde tamirat gören binanın ana özellikleri önemli ölçüde korunmuştur. Camiye bu dönemde yapılan en önemli ilâve, 1058 tarihli Türk ve İran İslâm mimarisinin vazgeçilmez unsuru, geleneksel özellikler kazanmış yuvarlak planlı minare olup bu tipin İran'da yapılmış en erken örneklerinden biridir. Caminin kuzeybatısında yer alan ve bina ile bağlantısı bulunmayan bu minarenin hemen yanında ise camiye ait kalıntılara

bitişik geleneksel kare planlı orijinal Arap minaresinin temeli görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Mitchell, *Architecture of the Islamic World*, London 1984, s. 148, 251, 253; J. Hoag, *Weltgeschichte der Architektur Islam*, Stuttgart 1986, s. 23-24, rs. 29-31; O. Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu*, İstanbul 1988, s. 88, 91, rs. 48; A. Godard, "Le Tari Khane de Damghan", *Gazette des Beaux-Arts*, VI/12, Paris 1934, s. 225-235; D. N. Wilber, "Dāmghān", *EI*² (İng.), II, 107.

ENGİN BEKSAÇ

DANDANAKAN SAVAŞI

Selçuklular ile Gazneliler arasında
431'de (1040) cereyan eden
ve Selçuklu Devleti'nin
kuruluşunu sağlayan savaş.

Uzakdoğu ile Akdeniz arasındaki büyük ticaret yolu üzerinde Serahs-Merv arasında bulunan Dandanakan'ın, Ortaçağ'ın önemli ticaret ve sanat şehirlerinden biri olduğu ve bugünkü Türkmenistan Cumhuriyeti topraklarındaki Taşrâbâd'ın işgal ettiği yerde bulunduğu yapılan kazılardan anlaşılmaktadır. Yine bu kazı sonuçlarına göre Dandanakan bir tepe üzerinde olup surlarla çevriliydi ve şehirde düzenli bir su ve kanalizasyon şebekesi mevcuttu. Ayrıca burada çok sütunlu bir cami ile bir ribât* vardı. XIII. yüzyılda Serahs-Merv yolunu geçerken Dandanakan'ı görmüş olan meşhur Arap coğrafyacısı Yâkût el-Hamevî, kasabanın zamanla şiddetli rüzgârların savurduğu büyük kum yığınlarıyla örtülmesi üzerine halkın buradan başka yerlere göç ettiğini, kasabada ancak bir ribât ile bir minarenin kalmış olduğunu belirtir (*Mu'cemû'l-büldân*, II, 610). Bü-

yük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu sağlayan meydan savaşının burada yapılmış olması dolayısıyla Dandanakan'ın İslâmî devir Türk tarihinde çok önemli bir yeri vardır.

Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı 1035 ve 1038 yıllarında kazandıkları iki zaferden sonra Gazneliler'in bölgedeki siyasi ve askerî durumu ciddi şekilde sarsıldı; bundan faydalanan Karahanlı şehzadesi Böri Tegin Gazneli topraklarına bazı akınlarda bulundu (Ekim 1038). Gazneli Sultanı Mesud, sarsılan durumunu kuvvetlendirmek maksadıyla Hârizm'i vererek Selçuklular'a ve âsi Hârizmşah İsmâil'e karşı Cend Emîri Şah Melik ile bir ittifak yaptı. Daha sonra da içinde çok sayıda savaş filinin yer aldığı "bütün Türkistan'ın dahi karşı koyamayacağı" 50.000 kişilik bir ordu ile harekete geçip önce Belh'e, ardından da Serahs'a yürüdü. Bu sırada Ta'likân, Fâryâb, Şübürkân ve yörelerini zaptetmekle meşgul olan Çağrı Bey sultanın bu hareketi üzerine Serahs'a geldi; ardından Tuğrul Bey ile Mûsâ İnanç Yabgu da Serahs'a gelip toplandılar ve Gazneliler'e karşı savaş hazırlıklarına başladılar. Ancak bazı Selçuklu reisleri, güçlü Gazneli ordusu karşısında tutunamayacaklarını düşünerek Rey, Cürcân ve Cibâl taraflarına çekilme fikrini ileri sürdüler. Bu görüşü desteklemeyen Çağrı Bey ise yeni bölgelerde başarılı olmanın çok güç olduğunu, bu sebeple Horasan'ın asla terkedilmemesini, savaştıkları takdirde Gazne ordusu karşısında bu defa da zafer kazanacaklarını ifade etti. Bunun üzerine 20.000 kişilik Selçuklu ordusu ile 50.000 kişilik Gazneli ordusu Talhâb yöresinde savaş tutuştu (Ramazan 430/Haziran 1039). Büyük Gazneli ordusu karşısında tutunamayan Selçuklu kuvvetleri civardaki çöllere çekilmek zorunda kaldılar. Selçuklular sıcakların şiddetlendiği sırada çöllerden sevkettikleri atlı birliklerle Gazneli ordusunu yıpratma saldırılarına başladılar ve yöredeki su kuyularını tahrip edip kapattılar. Bu arada Selçuklu başbuğları, Sultan Mesud'un Nesâ, Bâverd ve Ferâvâ'nın Selçuklular'a verilmesi, Nîşâbur, Serahs ve Merv'in de Gazneliler'de kalması şeklindeki barış teklifini kabul ederek onunla geçici bir anlaşmaya vardılar. Böylece her iki taraf da kesin sonuçlu bir savaşa hazırlanabilmek için zaman kazanmış oldu. Bu sırada Türkistan'dan gelen kalabalık Oğuz kitleleri

Selçuklular'a katıldılar; böylece Selçuklular Gazneliler karşısında biraz daha güçlü duruma geldiler.

Kış Nîşâbur'da geçiren Sultan Mesud, Selçuklular'a kesin bir darbe indirip onları Horasan'dan atmak veya kendilerine tâbi duruma getirmekte kararlı idi. Bunu gerçekleştirmek için Nîşâbur'dan 100.000 kişilik bir ordu ile Tûs ve Serahs yönünde harekete geçti. Selçuklu reisleri de derhal toplanıp durumu müzakere ettiler. Çoğunluk bu ciddi tehlike karşısında Batı İran'a çekilme fikrindeydi. Ancak Çağrı Bey bu defa da çekilme fikrine şiddetle karşı çıktı ve hareket kabiliyeti fazla olmayan yorgun Gazneli ordusunu rahatlıkla mağlûp edeceklerini söyleyerek onları ikna etti. Bunun üzerine Serahs'tan hareket eden Selçuklu ordusunun öncüleri, Merv yönünde ilerlemekte olan Gazneli ordusuna saldırmaya başladılar; esas ordu ise taktik gereği çöl yönüne doğru çekilmekteydi. Selçuklu ordusuna bağlı bazı birlikler ise Gazneli ordusunun yolu üzerindeki bütün su kuyularını tahrip edip kapatıyordu. Böylece kalabalık Gazneli ordusunu susuz bırakma planlarını tam bir başarıyla gerçekleştirdiler. Nitekim su ihtiyacını gidermek için Merv yakınlarındaki suları bol olan Dandanakan'a doğru yön değiştirip ilerleyen Gazneli ordusu, susuzluk ve yorgunluktan perişan bir vaziyete düşmüştü; ayrıca artan Selçuklu saldırıları da onlara ağır kayıplar verdiriyordu. Bu durum karşısında Sultan Mesud ümitsizliğe kapıldı. Ordusunda disiplin bozulmaya ve kendisiyle ordu kumandanları arasında fikir ayrılıkları görülmeye başladı. Gazneli ordusunu kötü duruma düşürmeyi başaran Selçuklu başbuğları, Dandanakan Kalesi önlerinde onlarla kesin sonuçlu bir meydan savaşı yapmaya karar verip derhal harekete geçtiler. Burada üç gün devam eden ve 8 Ramazan 431 (23 Mayıs 1040) günü sona eren savaşta birlikten mahrum, aç, susuz ve yorgun Gazneli ordusu, özellikle savaş tekniğini çok iyi bilen Çağrı Bey'in mahirâne taktik ve saldırıları karşısında kesin bir yenilgiye uğratıldı. Sultan Mesud kahramanca çarpışmış, ancak etrafının sarıldığını görünce 100 atlı ile savaş meydanından güçlülükle kaçıp canını kurtarabilmişti. Diğer Gazneli kumandanları da aynı şekilde ordu saflarını terk edip kaçmışlardı. Savaşın sona Selçuklular pek çok ganimet ele

geçirdiler, bunların büyük bir kısmı savaşa katılan askerlere dağıtıldı.

Selçuklular, Karahanlı ve Gazneliler'le yaptıkları uzun ve çetin mücadelelerin doruk noktasını teşkil eden Dandanakan zaferinden sonra Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular. Savaşın son günü Selçuklu beyleri yaptıkları toplantıda Tuğrul Bey'i yeni devletin ilk sultanı ilân ettiler ve civardaki hükümdarlara fetihnâmeler göndererek zaferlerini bildirdiler.

Dandanakan zaferi, Türk-İslâm ve dünya tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Selçuklular Horasan'da bir devlet kurduktan sonra bütün Sünnî-İslâm âleminin maddî kuvvet ve kudretinin mümessili olarak her türlü iç ve dış tehlikelere karşı müslümanları koruma görevini üstlenmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gerdîzî, *Zeynû'l-ahbâr* (nşr. Muhammed Kazvîni), Tahran 1315 hş.; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî* (nşr. Halîl Hatîb Rehber), Tahran 1368, s. 623, 870, 922, 939, 954, 960, 963, 980; *Ahbarû'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 3, 11, 194, 195; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, II, 477, 610; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 482-484; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 251; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 172; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *CHIr*, V, 21-23; a.mlf., "Dandânkan", *El² Suppl.* (İng.), s. 195; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 105-106, 109, 113, 309; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1989, I, 336-356; a.mlf., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, s. 29; B. Zahoder, "Dandanakan" (trc. İsmail Kaynak), *TTK Belleten*, XVIII/72 (1954), s. 582-586; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, 362.

ALİ SEVİM

DÂNEK

(دانك)

Eski bir para
ve ağırlık ölçüsü birimi.

Arapça'da dânek, dânik, dânak (çoğulu devânîk, devânîk), Farsça'da dânk, dânek, Türkçe'de dank, denk şeklinde söylenen kelimenin aslı Farsça olup "küçük tane" anlamındadır. Farsça'da dâne (tane) kelimesinin sonuna küçültme eki getirilerek oluşturulmuştur. Türkçe'de "yırım yük" (birbirini dengelemesi için iki taraflı konan hayvan yükünün yarısı) anlamına gelen denk de bir ağırlık ölçüsü birimi olmakla birlikte ikisi aynı şey değildir. Klasik kaynaklarla sözlüklerin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre dânek esas itibarıyla dirhem, dinar ve miska-

lin 1/6'sı değerinde bir ölçü birimi olup özellikle paraların üzeri değerleriyle ağırlık birimlerini ifade etmek için kullanılmıştır.

Dânek ile Grek-Roma "obolos"u ve İbrânî "girah"ı arasında değerleri bakımından büyük bir yakınlık olduğu gibi bazı kaynaklarda bu tabirler birbiriyle eş anlamlı olarak da geçer. Ali Paşa Mübârek, obolos veya girahın Mısır Batlamyus hânedanına has bir ölçü olup 1/20 eski İbrânî miskali (şekel), 1/5 dirhem (drahmi), 12 şaîre veya 0,708 (= 14,16/20 = 3,54/5 = 12 × 0,059) grama eşit olduğunu belirtmektedir (*el-Mîzân*, s. 9). Deccourdemanche, hem 1/6 drahmilik Sâsânî obolosunu (dânek), hem de Roma-Mısır girahını 0,708 gram olarak vermektedir (*Revue Numismatique*, s. 209, 211, 215). İbn Sînâ ise bir obolosun 1,5 dâneke eşit olduğunu kaydetmektedir (*el-Ķânûn fi't-ṭib*, III, 441).

Ali Paşa Mübârek, 1 Roma-Mısır miskalinin üç Arap miskaline ve 1 dirheminde (dirhem nakd) 1/5 Roma-Mısır miskali (sextule) veya 3/5 Arap miskaline eşit olduğu şeklinde bir tesbitte bulunmaktadır. Buradan hareketle de Arap miskali = 14,16/3 = 4,72 gr.; 1 Arabî dirhem (dirhem nakd) = 4,72 × 3/5 = 2,832 gr. ve 1 dânek nakd = 2,832/6 = 0,472 gr. sonucuna ulaşmaktadır. Obolosun dâneke oranı bire bir buçuk olduğuna göre 1 dirhem nakd = 6 dânek = 6 × 0,472 = 2,832 gr. = 4 obolos = 4 × 0,708 = 2,832 gr. sonucu çıkar. Bu sonuç, bazı kaynaklarda zikredildiği şekliyle, Abdülmelik b. Mervân'dan önceki İslâmî dönemde dirhem Arapî miskale oranının (2,832/4,72 =) 6/10 (= 4 × 3/20) olduğuna dair bilgiyi doğrulamaktadır.

Yine Ali Paşa Mübârek'e göre Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn zamanında tedavülde olan eski Rûmî dirhem ile İslâm dinarının her biri 6 dânek veya 4,25 gramdır. Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde tedavülde bulunan çeşitli cins ve ağırlıktaki dirhemler, özellikle zekât ve vergilerin tahsilinde uyumsuzluklara sebebiyet vermekteydi. Bunun üzerine haliye, en çok kullanılan bağli (= 8 obolos = 5,667 gr.) ve Taberî (= 4 obolos = 2,833 gr.) dirhemleri toplayıp ortalamasını alarak (8 + 4/2 =) 6 obolosluk (dâneklik) ve (5,667 + 2,833/2 =) 4,25 gramlık bir birimi İslâm dinarı olarak kabul etti. Buna göre 1 dânek = 1/6 Rûmî dirhem = 1/6 İslâm dinarı = 0,708 gr. oldu. Baş-